

Paládi-Kovács Attila ((etnológus, az MTA Néprajzi Kutatóintézet igazgatója)

1. A népesedési folyamatok alakulását nem elegendő „az utóbbi évek”-re tekintettel vizsgálni. Köztudottan 1981-ben érte el az ország az eddigi legmagasabb népességszámot (10 millió 713 ezer fő), s azóta évről évre folyamatosan, de olykor gyorsuló tempóban csökken a lakosság száma. Ez a folyamat a Kádár-korszak utolsó éveiben (1984-88) már átlagosan 20-21 ezer fős népességcsökkenéssel járt, de akkoriban viszonylag kevés figyelmet kapott, mivel a történelem nagyobb feladatokat állított a magyar társadalom elé. Az áttérés a piacgazdaságra és a többpárti demokráciára alapjában véve sajnos nem változtatott a demográfiai helyzeten, s a népesség fogyatkozása inkább gyorsult, mint lassult az utóbbi években.

Békeidőben a népesedési folyamatok alakulását a születések és a halálozások együtthatója határozza meg, s csak kisebb mértékben módosítja az élés bevándorlások különbözete. Magyarországon a fenti arányszám már az 1920-1945 közötti években sem volt olyan kedvező, mint azt sokan gondolják. Igaz, most nagyon elégedettek lennének az 1938. évi 5,6 ezrelékes gyarapodással, s igaz, hogy akkoriban az ország korösszetétele és évi születésszáma még sokkal kedvezőbb volt, mint a cseheké vagy a franciáké. Magyarország népesedésének egészséges alakulását a második világháború 1,4-1,5 milliós embervesztése - s ezen belül a magyar zsidóság közel 600 ezres áldozata - törte derékba. Abszolút értékét és az össznépeséghez viszonyított részarányát tekintve is a legnagyobb számok közé tartozik ez Európában. Mindezt a következő évtizedekben tetézte a „bűnös nemzet”, az „utolsó csatlós” bélyege, a vesztesnek járó korbács és a velejáró lelki gyötrelme. A háborúból szintén nagy emberáldozattal kikerülő lengyelek, szerbek nemcsak háborús jóvátételt nem fizettek (hanem inkább kaptak), de identitásuk is erősödött azért, hogy büszke öntudattal a győztesek oldalán állhassanak.

a) A második világháborút követő évtizedekben Magyarország népességnövekedése ciklikusan, kisebb-nagyobb hullámokban következett be. Kiemelkedően eredményes volt a művi abortusz törvényi tiltásával összekapcsolódó „Ratkó-korszak” az 1950-es évek elején, majd az 1970-es évek közepe, amikor ismét jelentősen növekedett az élveszületések száma. Az ország lakosságának növekedése azonban mégis inkább az átlagos életkor emelkedésének, az időskorúak növekvő korcsoportjának volt köszönhető. Ez a növekmény átmenetileg elfedte a születések számának csökkenő tendenciáját. Hazánk lakossága fokozatosan előregedett és leginkább a népesség korösszetételében különbözött a szomszédos országokétól. Demográfiai szempontból társadalmunk inkább hasonlított Ausztria, Németország életkor szerinti tagozódásához, mint a vele azonos társadalmi berendezkedést követő kelet-európai, balkáni társadalmakéhoz. A szlovák, a lengyel, az ukrán, a román, a bolgár, a szerb köztudottan jóval „fiatalabb” társadalom, mint a miénk. Úgy látszik, hogy a népesedési folyamatokban nem a politikai rendszernek, hanem valami másnak volt meghatározó szerepe. Rendszerspecifikus, sőt inkább „rendszerültő” jelenség viszont a születésszám drasztikus csökkenése néhány kelet-európai társadalomban (pl. oroszok, bolgárok). Nem tudjuk egy mondatban meghatározni, miért csökkenti az átmenet, az életszínvonal drasztikus csökkenése a születési kedvet az orosz vagy a bolgár családokban, s miért nem csökken a születési kedv az albánok körében. Nyilvánvaló, hogy ezen a területen igen sok a megválaszolatlan, a tudományos kutatásra váró kérdés.

b) Az utóbbi évtizedek történései közül az 1956-os forradalmat követő tömeges menekülésnek, az ún. „disszidálásnak” volt meghatározó jelentősége az 1960-as, majd az 1980-as évek születésszámának alakulásában. Az 56-os menekültek mintegy 200 ezres tömegének zöme a fiatalabb korosztályhoz tartozott. Ők új hazájukban alapítottak családot, ott születtek gyermekeik az 1960-as, majd unokáik az 1980-as években. Ezek a gyermekek az 1950-es évek végétől kezdve hiányoztak a hazai újszülöttek közül. Akkor azonban itthon csak kevesen tulajdonítottak jelentőséget annak a ténynek, hogy 1958-ban a születések száma csupán 14,3 ezrelék, a szaporodási ráta pedig 3,7 ezrelék volt. Ez utóbbi 1972-ben 3,3-ra, 1973-ban pedig 3,2 ezrelékre apadt, majd - a Kádár-rezsim népességpolitikai intézkedéseinek, szociális vívmányainak is köszönhetően - néhány évig javuló tendenciát mutatott. A 6 ezrelékes csúcstól 1975-ben érte el az ország. Ez a népszaporulat egyértelműen a megugrott születésszámnak volt köszönhető, amihez

azonban a népesedéspolitikai új intézményei mellett az ún. „Ratkó-gyerekek” népes évjáratai is szükségeltettek. Rövid ideig úgy tűnt, mintha a közgondolkodás is kedvezően változott volna a gyermekvállalás tekintetében. Legalább a szövegek szintjén propagálni kezdték a háromgyermekes családmódot, azzal a kimondott indokkal, hogy „pártunk és kormányunk” meg fogja akadályozni a népesség számának távlati csökkenését.

Utólag is sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a pártállam és a magyar társadalom figyelmét nem a szakértelmiség, nem a KSH és az MTA hívta fel a népesedési folyamatok 1956-1974 közötti ijesztő alakulására és annak várható következményeire, hanem néhány magányos harcos. Elsősorban *Fekete Gyula* és még egy-két író, hetilap és könyvkiadó szerkesztőségének bátorságát kell legalább utólag elismerni. Még nagyobb szomorúsággal szögezhetjük le, hogy az „Éljünk magunknak?” kötet végén 1972-ben közölt érvelés valószínű bizonyult, s a baljós prognózis jórészt máris beteljesedett. Az ország lakossága azóta több mint fél millióval fogyott, az aktív-népesség lélekszáma és részaránya pedig ennél is nagyobb mértékben csökkent. Ezzel egyidejűleg tovább növekedett az inaktív, az ellátást és nyugdíjat váró tömeg. Nagy kérdés, hogy a nyugdíjkorhatár emelése-e az igazán jó megoldás, s hányszor lehet még emelni a jövőben ezt a korhatárt.

2. Magyarország népesedési helyzete az utóbbi néhány évben az elkerülhetetlennél is nagyobb mértékben romlott. Az ország makrogazdasági egyensúlyára koncentrálnak monetáris és fiskális politika a szükségesnél is nagyobb terheket rakott a gyermekes családok vállára, amikor megszüntette a korábbi családpolitikai támogatási formákat, s felesleges procedúrának vetette alá a gyermekes családok 95%-át a családi pótlék kérvényezési eljárásával, s valóságos lélektani hadviselést indított a „koraszülött jóléti államot” nem érdemlő társadalom ellen. Valós haszna a pénzügyi egyensúly szempontjából csupán az 1995. évi drasztikus devalvációnak, a forint csúszó leértékelésének és az import-vámpótlék időleges bevezetésének volt. Az ország vezetőinek 1990 óta tenni kellett volna már az ifjúsági lakásépítések támogatása, a családi adózás bevezetése, a gyermekintézmények (óvodák, bölcsődék), iskolai étkeztetés, olcsó vagy ingyenes tankönyvellátás érdekében.

A „gyermekvállalási kedv” lanyhulása még a lakással, munkahellyel rendelkező fiatal házaspárok esetében is szoros összefüggést mutat a gyermeknevelés (és eltartás) anyagi kondícióinak drasztikus romlásával. Manapság a „Ratkó-gyerekek” - azaz népes évjáratok - unokáinak kellene megszületniük. Ehhez azonban a szociális előfeltételeket meg kell teremteni. Az ország, az egész társadalom jövőjét kockáztatjuk, ha a társadalom középrétegeihez tartozó fiatalok nem tudják követni legalább a „kétgyermekes családmódot”-t, amire a Kádár-korszak 30-50 m²-cs panellakásaiban és négyüléssel Trabantjaiban szocializálódtak.

3. A hazai népesség száma minden előrejelzés szerint drasztikusan csökkenni fog a következő 50 évben. 2020-ban *Hablicsek László* számításai szerint 9,1-9,5 millió közötti lakosa lesz az országnak. Az *Economist Európa számokban* c. kötete (magyarul is megjelent a Szukits Könyvkiadónál, Szeged, 1998.) 9,47 millió főre teszi hazánk népességszámát 2020-ban. Ezen „optimista” változat szerint Magyarország az európai országok sorában a 15. helyről a 20. helyre fog lecsúszni, miközben Csehország javít a helyezését és eléri a 10,55 milliós lélekszámot. Szlovákia helyezése nem változik, de népessége nő, s erősen megközelíti a 6 milliót. Jugoszlávia népessége is több mint 600 ezer fővel gyarapszik, s elérheti a 11,6 milliót. Jelentős, csaknem 2 milliós növekedést prognosztizálnak Lengyelország, 3 milliós népszaporulatot Franciaország és közel 1 milliós gyarapodást Hollandia esetében. Mindezt annak bizonyosságául érdemes idéznünk, hogy a népesség fogyása és elöregedése nem „globális”, még csak nem is általános „európai” folyamat. Csehország és Franciaország esete jól példázza, hogy messzetekintő társadalomépítő politikával változtatni lehet egy-egy ország kedvezőtlen népesedési helyzetén.

Magyarország népességének előrejelzett gyors fogyatkozása - s mások növekedése - nem csupán az adott ország ügye, s nem szűkíthető le az aktív termelő népesség és az eltartott rétegek, korosztályok szociális viszonyaira. Minden ország demográfiai folyamatai kihatnak szűkebb és tágabb környezetük gazdasági, társadalmi politikai egyensúlyára. Nemcsak, mint a szakképzett vagy kevésbé képzett munkavállalók, ilyen és olyan fogyasztói szokásokat követő vásárlók, hanem mint nyelvek, hitfelekezetek, kultúrák által tagolt embercsoportok is számításba veendő. A Balkán szomszédságában élő hazánk lakossága ezt pontosan érzékeli.

Magyarország lakosainak megcsappanása gyöngíteni fogja az ország pozícióit a Kárpát-medencében és az egész kelet-közép-európai térségben. Hozzájárul a szomszéd országokban élő magyarok további rohamos fogyatkozásához, s ezzel együtt az ország ottani gazdasági, kulturális érdekeinek képviselete is gyengülni fog. Nem árt emlékezetünkbe idézni, hogy a szomszédos országokban élő magyarok száma 1920 és 1991 között mintegy 600 ezer fővel fogyatkozott. Magyarország vándorlási nyeresége ezen országokból még 1988 és 1994 között is mintegy 100 ezer főre tehető. (E néhány év alatt kb. 50 ezren kapták meg közülük a magyar állampolgárságot.)

Az ország lakossága - elkerülendő a további fogyatkozást - pótolható lenne külföldről, távolabbi országokból, nem magyar nyelvű népességből is, mint azt már többen felvetették. Évek óta számos ázsiai és afrikai ország lakói próbálkoznak a bevándorlással. Úgy tűnik, hogy az Európai Unió tagországai az utóbbi húsz évben fokozatosan szigorították bevándorlási politikájukat. Ehhez biztosan hozzájárult az olajválságokat követő gazdasági megtorpanás, a több országban jelentkező magas munkanélküliség. *Margaret Thatchert* azonban elsősorban mégsem ez vezérelte a bevándorlás korlátozásában. Sokkal inkább a helyi lakosság növekvő türelmetlensége a bevándorlókkal szemben, az etnikai zavargásokban, véres verekedésekben megnyilvánuló társadalmi nyugtalanság. Svédország az 1960-70-es években több mint 40 országból fogadott be külföldieket, összesen mintegy 800 ezer embert. A különböző nyelvű, vallású, szokású, mentalitású embercsoportok beilleszkedése máig sem zárult le. Ezen etnikai csoportok beillesztése, kulturális és szociális ellátása mérhetetlenül sok pénzébe került és kerül a svéd jóléti államnak.

Úgy gondolom, hogy Magyarországnak a már meglévő hazai lakosságra alkalmazott svéd családpolitikát és a svéd jóléti intézményeket kellene előbb átvennie, mielőtt ázsiai és afrikai lakosok tömeges befogadásával kísérletezik. Fölös pénzét még aztán is költhetné török, arab stb. tannyelvű iskolákra, tankönyvekre, mecsetek építésére. Addig is kísérletet kellene tenni a csehek és a franciák sikeres népesedési politikájának hazai alkalmazására. Hátha nálunk is beválna egyik-másik családpolitikai újításuk.